

Friedrich Dürrenmatt, Fiziki

Dramsko dogajanje uvajajo obsežne didaskalije, s katerimi je pisatelj predstavil dogajalni prostor, ki je pomanjšana podoba sveta, v katerega so postavljeni dramski junaki, tragične figure 20. stoletja. Dramatik je v opombah najprej opozoril na čas: od preteklosti je ostal samo skop spomin na lepo mestno jedro, ki mu je dajalo poseben poudarek grajsko poslopje. Sedanji čas pa je kruto posegel v estetsko podobo mesteca, ki so ga napolnile "ostudne stavbe zavarovalniških družb". Idilična podoba kraja se je razblinila, le na obzorju so še vidni gozdovi, ki pomirjajo utrujene poglede. Pisateljeva pozornost se ustavi ob ravnini, nekdanjem močvirju, ki je zdaj prepredeno s kanali in osušeno, na njegovem mestu pa je zgrajena kaznilnica. Okoli nje je mogoče opazovati zločince, ki opravljajo svoje rutinsko delo na bližnjem posestvu. S prisposodbo kaznilnice, ki napolnjuje osrednji prostor mesteca, je dramatik simbolno predstavil podobo sveta, v katerega je ujet človek 20. stoletja. Na porušeno kulturo preteklosti je postavila trdne temelje nova industrializacija; narava je potisnjena na obzorje, celotnemu prostoru pa vlada kaznilnica, katere del je psihiatrična klinika, najbolj prefinjena celica kaznilnice, zgrajena po merilih vladajočega nasilja. Ni naključje, da vodi psihiatrično ustanovo Mathilde von Zahnd, lastnica celotnega objekta, znanstvenica, ki si dopisuje z Jungom, svetovno znana psihiatrinja in filantropka. Toda v didaskalijah preseneča dejstvo, da jo dramatik predstavi kot "grbavo devico v večni zdravniški halji". Mathilde von Zahnd je postavljena v središče dogajanja kot neizprosna resnica sveta, ki usmerja človeške usode po svoji zamisli.

Dramska zasnova se začne z zmedo v zavodu, saj so pravkar odkrili nov zločin – zadavljeno medicinsko sestro Irene Straub, žrtev pacienta Ernestija, ki se izdaja za fizika Einsteina. V policijskem zaslišanju, ki ne prinese nobenih rešitev, preseneča nenapisano pravilo zavoda: pacient, ki zagreši zločin, ni morilec ampak storilec; v zavodu je tako ustvarjen človekoljuben odnos do bolnih ljudi. Glede na celotno dogajanje pa je v tem sprenevedanju skrita pisateljeva ironija: svet temelji na lažeh in prevari, resnico pa kroji vladajoče nasilje v podobi Mathilde von Zahnd. Policijski inšpektor, ki se prilagaja redu zavoda, je nemočna lutka v rokah zdravnice, ki njegovo preiskovalno delo spretno usmerja v svojo korist. Irene Straub je že druga žrtev; prva je bila Dorothea Moser – zadavil jo je pacient Beutler, ki ga v zavodu poznajo kot fizika Isaaka Newtona. Stopnjevanje dramskega dogajanja predstavlja prihod predstojnice, ki se popolnoma zaveda svojega neomejenega položaja. Ne zmede je grožnja, da se za dogajanja na kliniki zanima že državni tožilec; inšpektorja Vossa spretno usmerja na pot, kjer bo njegova preiskava obtičala na slepem tiru. Mathilde von Zahnd izrabi inšpektorjevo nerazgledanost in zagotavlja, da sta oba zločina zagrešila jedrska fizika; njuno nevarno raziskovalno delo je prav lahko pustilo trajne posledice na možganih. Medicinskim dokazom se Voss ne more upreti; pripomni lahko samo, da bi morali, po naročilu tožilca, nadzor nad pacienti prevzeti bolničarji. Predstojnica zahtevi ne nasprotuje; v veliko zadovoljstvo inšpektorja celo obljubi, da se bo držala pravil, ki jih določa državni tožilec.

Zaplet dogajanja predstavlja prihod žene in otrok fizika Möbiusa. Družinsko srečanje odkrije prvi del resnice znanstvenika, ki je pristal na kliniki, saj se mu prikazuje kralj Salomon. Toda Salomon, kot ga pozna jedrski fizik Möbius, ni več kralj poezije, pesnik Visoke pesmi, ampak psalmist strašne resnice jedrskega uničenja. V psalmu, ki ga pred prestrašenimi obiskovalci odrecitira Möbius, se razkriva pogled na planet Zemljo po atomski katastrofi: radioaktivni elementi so izbrisali evolucijo; kar je ostalo od človeštva, so "mumije, prekrite s skorjo nesnage". Möbius v

evforiji prekolne svojce, ki se prestrašeni umaknejo. Ko fizik ostane na prizorišču sam s sestro Moniko, izpove resnico: krut je moral biti, da ga bo njegova družina laže pozabila in zaživela novo življenje, ki ne bo več povezano z norišnico.

Po odhodu družine se zaplet stopnjuje s prizorom med sestro Moniko in Möbiusom. Tragična nota srečanja se skriva v resnici, da Monika ne verjame v fizikovo norost; še več. Verjame, da ni nor in verjame tudi, da se Möbiusu res prikazuje kralj Salomon. Monika prizna Möbiusu ljubezen, želi z njim odpotovati, si ustvariti družino, pripravljena je na vsakršno žrtev. Njene izpovedi zvenijo zelo iskreno, vendar pa Möbius zasluti nevarnost: če Monika verjame, da v njem ni norosti in jo v tej resnici podpira celo Mathilde von Zahnd, potem se odpira zanj nova past. Spozna jo takoj, ko mu Monika omeni, da bo lahko svoje raziskovalno delo nadaljeval pri nekdanjem profesorju, ki še ni pozabil svojega najboljšega študenta. Toda prizor se konča s stragično situacijo: Möbius zadavi Moniko, ki ni verjela v njegovo norost in ga je celo poskušala odpeljati iz zavoda.

Na prizorišču se ponovno pojavi policijski inšpektor s svojimi sodelavci, ki morajo natančno popisati smrt sestre Monike. V dogajanje pa vstopijo trije novi junaku: bolničarji, znani boksarji, ki naj bi nadomestili tragično preminule medicinske sestre. Prva ironija je v začetku dogajanja namenjena inšpektorju, predstavniku najodgovornejše družbene institucije. Inšpektor prizna, da prvič v življenju uživa pri svojem delu, kajti morilcev, kot so fiziki, ni potrebno aretirati, ker so umori povezani z višjimi ukazi – z ukazi kralja Salomona. “Pravica, dragi prijatelj, je silno utrudljiva”, zagotavlja inšpektor Möbiusu; na preprost način izpove misel, da je najbolje pustiti pravico varno počivati v norišnici.

Dramski vrh prinaša osupljiva razkritja: Newton zaupa Möbiusu, da želi čimprej zapustiti zavod, kajti v resnici ni Isaak Newton temveč Jasper Kilton, utemeljitelj nauka o ustreznosti. Tajna služba, ki ga je izsolala v znanju nemščine, ga je poslala vohunit za Möbiusom, da bi odkril vzroke njegove norosti. Morala je pasti prva žrtev – sestra Dorothea, ki je spoznala resnico o fiziku Newtonu. Tajna služba je imela zelo natančno izdelan načrt, kajti Möbius je veljal za genialnega znanstvenika, največjega fizika vseh časov. V dialog vstopi Einstein; njegovo priznanje prinese novo osuplost: imenuje se Joseph Eisler, fizik, ki je odkril t.i. eislerjev efekt. Na račun njegove tajne misije je morala pasti druga žrtev – Irene Straub. Tajna služba, ki ji pripada Eisler, ima natančno izdelan načrt: odkriti skrivnost Möbiusove norosti in odpeljati znanstvenika v državo, ki si obeta koristi od njegovih odkritij. Med razkrivanjem resnice doživijo fiziki dokončno spoznanje: bolničarji spustijo železno mrežo čez bivalne prostore in ustvarijo kletko, iz katere ni mogoče pobegniti. Möbius zagotavlja, da je z usodo zadovoljen, česar pa ni mogoče trditi za Eislerja in Kiltona. Dolžna sta prinesiti tajnim službam dokumente genialnega Möbiusa; toda znanstvenika, kot je Möbius, muči predvsem spoznanje, da bodo njegova odkritja prišla v roke napačnim ljudem in posledice bi bile za človeštvo katastrofalne. Möbius prizna, da je iz varnostnih razlogov sežgal vse rokopise. Svojega dejanja ne obžaluje, želi pa izvedeti resnico, kakšni stvarnosti bi služila njegova odkritja. Kilton in Eisler morata priznati, da se znanost vedno podreja politični, gospodarski in obrambni moči države; znanstvenik ne more svobodno odločati o svojih odkritjih, saj so namenjena višjim ciljem – napredovanju politične moči.

Najbolj tragično noto dramskega vrha predstavlja izpoved fizika Möbiusa; v daljšem monologu se razkrije njegovo etično stališče, ko spregovori o namenu znanstvenih odkritij. Vsa raziskovanja, ki bi lahko privedla do smrtonosnega orožja in propada človeštva, je opustil in prevzel vlogo norca, ki se mu prikazuje Salomon. Odgovornost do človeštva je bila zanj močnejša od slave. Svoje etično načelo je strnil v naslednjo ugotovitev: “Naša znanost je postala strašna, naše raziskovanje nevarno, naša spoznanja smrtonosna. Preklicati moramo svoje znanje in jaz sem ga preklical. Druge rešitve ni.” Möbius se zaveda, da je samo norišnica edina svoboda, povsod drugod pa so znanstvene misli eksploziv. Kilton in Eisler sta presenečena in zbegana, ko Möbius od njiju zahteva, da ostaneta pri njem v norišnici, saj jih povezuje skupna tragedija: umori medicinskih sester, strašno neetično dejanje, katerega ozadje se spet nanaša na prihodnost človeštva – Dorothea

in Irene sta ogrožali tajno misijo Kiltona in Eislerja, Monika pa je prepoznala v Möbiusu spregledanega genija. Ko Möbius prosi Kiltona in Eislerja, naj ostaneta z njim v zavodu, je njegova prošnja jasna, nedvoumna: "Ali se izbrisemo iz spomina človeštva, ali pa bo človeštvo izbrisano." Vrh dramskega dogajanja se zaključi z zdravico medicinskim sestram; v imenu žrtev je bilo sklenjeno trdno prijateljstvo in zavest, da so sicer "ujeti, ampak svobodni, nori, ampak modri."

Razplet dogajanja predstavlja en sam učinkovit in nepričakovan dogodek, ki se strmo spusti v razsnovo in sklepni akord. Na prizorišče stopi Mathilde von Zahnd s svojimi pazniki – agenti tajne policije, ki morajo po njenem ukazu pripeljati fizike, da bi se na samem z njimi soočila. Soočenje poteka kot razkritje poslednje resnice: zdravnica je vsa leta izrabljala znanstvene dosežke Möbiusa, načrtno poslala v smrt svoje medicinske sestre, preslikala dragocene Möbiusove zapiske in si zgradila oblast, katere moč je neomajna. Tragično spoznanje se nahaja v dramski razsnovi, ko zdravnica odkrije fizikom, da niso več zaprti za zidovi norišnice ampak v "zakladnici trusta". Nihče ne pozna resnice razen Mathilde in fizikov, nad katerimi bedi oko šefa varnostne službe. Mathildine besede: "Zatekli ste se v lastno ječo", spremlja molk, kajti pacienti so šele sedaj doumeli, da je norišnica še pomenila svobodo misli, ječa Mathilde von Zahnd pa jih bo fizično in psihično zlomila. Kot jetniki bodo morali soustvarjati proizvodnjo smrtonosnega orožja za blazne oblastnike, ki jih pooseblja Mathilde, ko se poslovijo z besedami: "Moj trust bo vladal, osvojil bo dežele in kontinente, izkoriščal bo sončni sistem, odletel bo v Andromedino galaksijo. Račun se je izšel."

Sklepni akord predstavlja najprej trenutek osuplega molka, ki mu nato sledi resnica, da je "svet padel v roke nori zdravnici za norce". Za fizike se je čas ustavil; lahko igrajo še naprej igro norcev, ničesar več ne bodo pridobili, ker bodo vedno znova izgubljali bitko v ječi Mathilde von Zahnd. Sklepni akord se konča s predstavitevijo treh znanstvenikov, katerih genialnost lahko privede človeštvo v propad; v mogočni igri imperijev pa so človeške žrtve vedno zanemarljive. V svoji tragiki izstopata predvsem Einstein in Möbius. Einsteinovi izsledki so pripeljali do izdelave najstrašnejšega orožja vseh časov – atomske bombe, Möbiusova odkritja pa bodo slej ko prej uničila evolucijo; Zemlja bo postala planet smrti.

Durenmattovo dramsko delo Fiziki bi težko imenovali komedija, čeprav nosi tak podnaslov. Morda učinkujejo komično nekateri elementi, npr. neučinkovitost in sprenevedanje policije, dvojne osebnosti, hišna pravila norišnice, sicer pa je celotno dogajanje usmerjeno v tragiko človeštva. Dramatik je v opombah zapisal: "Drama o fizikih mora biti paradokсна... V paradoksu se kaže dejanskost." Če razumemo igro norcev kot paradoks, ki vzbuja smeh, je potrebno na koncu dogajanja priznati, da je paradoks privedel do resnice glavnih junakov in do vseh spoznanj o "človeku v svetu", o Möbius, nosilcu celotnega dogajanja. Njegova visoka etična zavest ne dopušča, da bi se z znanstvenimi raziskavami okoristili napačni ljudje, zato sprejme vlogo norca. Svet, v katerem se nahaja, je svet najbolj krutega boja za oblast, pri čemer so človeška življenja popolnoma nepomembna. Zato se Möbius odloči, da bo "pozabljeni genij"; v imenu te odločitve je izgubil vse, kar ga je v življenju osrečevalo: družino in znanstveno delo. Za svobodo je izbral ječo – in izgubil bitko. Lovke oblasti in nasilja so posegle v najbolj oddaljene kotičke njegovega osebnega in znanstvenega življenja. Möbiusova žrtev je bila zaman, kajti svet je v rokah blaznega pohlepa, ki bo znanost usmeril v uničenje človeštva. Strah pred resnico vodi Möbiusa v nenavadno odločitev: namesto da bi sprejel akademsko kariero, začne razglašati, da se mu prikazuje kralj Salomon. S prividi najprej vzbuja smeh, dokler ne pristane v zavodu Mathilde von Zahnd. Znamenita biblijska osebnost, kralj Salomon, ima v Möbiusovem življenju pomembno vlogo. Salomon je s svojo legendarno modrostjo navdihoval Möbiusa, da je stopal dalje in dalje na svoji raziskovalni poti, dokler se ni ustavil pred kraljevim opozorilom, skritim v njegovi usodi: modrost lahko s pohlepom uniči samo sebe. Zato je Möbius prenehal z raziskovanjem, preden bi utegnil doprinesiti svoj delež k uničenju civilizacije. Salomon se prikazuje Möbiusu s sporočilom: Spreglej! Povsem drugače pa se Salomon prikazuje Mathildi von Zahnd. Junakinja simbolizira nasilje s svojimi metodami, s katerimi si je ustvarila imperij. Ob koncu drame poudari, da se tudi njej prikazuje kralj Salomon, ki ji je izročil vso oblast – postala bo nepremagljiva. Toda njen Salomon ni Möbiusov Salomon.

Möbius se je od Salomona učil modrosti, Mathilde pa oblasti; očaral jo je kralj – uničevalec, ki je zagospodaril s smrtjo. Prava resnica kreatorke sveta, Mathilde von Zahnd, se izkaže šele na koncu, čeprav je dramatik z nekaterimi opombami že na začetku nakazal njeno zunanost: neznatna oseba z opazno grbo. Omeniti velja, da je eden od simbolov grbe duhovna pohabljenost. Namig je toliko bolj ustrezen, če razmislimo o njeni dejavnosti v zavodu, o nasilju in sprostori, kjer poteka dogajanje. Svet zdravnice in svet fizikov je zamejen z dvema resnicama: norišnico in jetnišnico. Povsod so kaznjenci, zaporniki, žrtve oblasti, ki ji pripada Mathilde von Zahnd. Svet, ki je zunaj zidov je nedosegljiv; norci in jetniki so nanj že pozabili. Zanimivo je tudi ime psihiatričnega zavoda: Les Cerisiers (Češnje). Češnja simbolizira sadež, ki mu je treba odstraniti meso, da se razkrije koščica – čvrsto jedro; postopke odkrivanja je skupaj s pomočniki izvajala na svojih pacientih Mathilde von Zahnd.

Svet Dürrenmattove drame, sestavljen iz dveh delov, jetnišnice in norišnice, ne dopušča ničesar razen vdanosti v usodo in trpljenje ob zavesti, da se človek zapre za rešetke tisti trenutek, ko se skuša upreti nasilju. Človek jetnišnice in norišnice je samo nemočna lutka; njegova tragika pa je toliko večja, kolikor bolj je skušal spremeniti svet s svojimi etičnimi odločitvami.